

Een buurt in beweging

Talen en Culturen in het
Utrechtse Lombok en Transvaal

Hans Bennis
Guus Extra
Pieter Muysken
Jacomine Nortier (red.)

Meertens Instituut
KNAW
Joan Muyskenweg 25
1096 CJ AMSTERDAM
Tel. +31 (0)20-4628 500

aksant

Amsterdam

2002

ISBN 90 5260 015 5

© 2002, Uitgeverij Aksant, Amsterdam / TCULT: Hans Bennis, Guus Extra, Pieter Muysken, Jacomine Nortier

Niets van deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Omslagontwerp: Jos Hendrix
Lay-out: Ineke Meijer

Uitgeverij Aksant, Cruquiusweg 31, 1019 AT Amsterdam

6

Lootjes trekken met het Suikerfeest

Processen van integratie

HESTER DIBBITS

Ieder jaar is hij er weer: de kerstbomenverkoper op het pleintje voor de kerk in Lombok. Tientallen kerstbomen staan klaar om te worden meegenomen door mensen die met de Kerst een echte boom in de kamer willen hebben. Vanuit het Volksbuurtmuseum heb je goed zicht op de klandizie van de verkoper. Tot het koperspubliek behoren nagenoeg uitsluitend autochtone buurtbewoners. Wat doen Turkse en Marokkaanse buurtbewoners met Kerstmis? En welke betekenis heeft de kerstboom voor hen?

De Duitse etnologue Yalçın-Heckmann heeft laten zien dat binnen de Turkse moslingemeenschap in Duitsland de reacties op de rituelen rond Kerst uiteenlopen al naar gelang het culturele milieu. Sommigen maken duidelijk onderscheid tussen de religieuze en seculiere kanten van het kerstfeest en hebben geen bezwaar tegen een boom in huis. Anderen brengen de kerstboom direct in verband met de christelijke religie en kopen er om die reden geen. Allemaal doen zij ondertussen hun uiterste best om feesten waar zij zelf mee zijn opgegroeid zoveel mogelijk te behouden, zonodig door die feesten aan te passen aan de nieuwe context, en daarmee alternatieven te bieden voor de diverse niet-islamitische feesten.¹

Geldt dit ook voor de Turken in Lombok? En voor hun Marokkaanse buurtgenoten? En hoe staan zij tegenover Sinterklaas, het niet-religieus beladen, typisch Hollandse decemberfeest? Neder-

¹ Yalçın-Heckmann 1995. Zie over de viering van Kerstmis in een multi-etnische context ook Baumann 1992 en Miller 1993.

landse kinderen wordt verteld dat de hoogbejaarde Sint ieder jaar met zijn zwarte knechten vanuit Spanje Nederland bezoekt en dan voor alle zoete kinderen een verrassing meeneemt. Hoogtepunt is tegenwoordig de pakjesavond op vijf december. In de loop der tijd zijn de rituelen rond dit feest ingrijpend veranderd. Zo is er, met de veranderende relaties binnen het gezin, een symmetrie in het geven ontstaan; kregen vroeger doorgaans alleen kleine kinderen een cadeautje, tegenwoordig geven ouders en kinderen uit naam van Sinterklaas dikwijls iets aan elkaar, verstoppt in een 'surprise' en met een gedichtje erbij dat betrekking heeft op de ontvanger.²

Tijdens het TCULT-onderzoek viel in de winterperiode juist de islamitische vastenmaand ramadan, met aan het eind het Suikerfeest.³ Op dit feest, dat officieel drie dagen duurt, bezoeken kinderen, jongeren en jonge volwassenen na een uitgebreid ontbijt met veel zoekigheden hun oudere verwanten en bekenden. In ruil voor een handkus krijgen ze meestal wat snoep of wat zakgeld toegestopt. Kinderen worden dikwijls geheel in het nieuw gestoken.

In deze bijdrage zal worden bekeken op wat voor manier de Turkse en Marokkaanse Lombokkers gedurende de onderzoeksperiode Sinterklaas en Kerstmis vierden en hoe deze vieringen zich verhielden ten opzichte van het Suikerfeest. Eigenden zij zich bepaalde elementen van Sinterklaas en Kerstmis toe, of lieten zij deze feesten geheel aan zich voorbijgaan? En wat is de rol van de buurt hierin?

Uitgangspunt zijn diverse interviews en observaties in de wijk, de TCP en de De Bruijne enquête. In de TCP is alleen in heel algemene termen gevraagd of mensen vroeger Kerst, respectievelijk Sinterklaas vierden, en of zij deze feesten tegenwoordig vierden. Een probleem van deze vraagstelling is dat de formulering voor velerlei interpretatie vatbaar is. Sommige mensen vierden naar hun idee al Sinterklaas als zij op 5 december warme chocolademelk hebben gedronken en pepernoten hebben gegeten, voor anderen is van een Sinterklaasfeest geen sprake zonder cadeautjes, surprises en gedich-

² Zie ook Van Leer 1996, 239-261.

³ Het islamitische jaar is elf dagen korter dan het zonnejaar en dus valt de vastenmaand telkens in een andere periode. In 1998/1999 viel het Suikerfeest op 16 januari. Eind 1999, begin 2000 viel het Suikerfeest op 5 januari, eind 2000 op 27 december, de avond na kerst. In 2001 zal het Suikerfeest op 16 december, en in 2002 op 5 december vallen.

ten. Gelukkig is van verschillende informanten aanvullend commentaar opgetekend. Sommige informanten zijn bovendien naderhand geïnterviewd.

Bij de De Bruijne enquête is gevraagd of leerlingen in het afgelopen jaar thuis 'iets aan Sinterklaas respectievelijk Kerst, of het Suikerfeest hadden gedaan'. Zij konden hierbij een aantal steekwoorden aankruisen. Voor Sinterklaas betrof het 'cadeautjes', 'surprises', 'gedichten', en 'lootjes', voor Kerst betrof het 'kerstboom', 'cadeautjes', 'kerstversiering', 'kerstdiner', 'kaarsen' en 'kerk', en voor het Suikerfeest 'bezoekjes', 'nieuwe kleren', 'cadeautjes', 'snoep', 'moskee' en 'speciaal eten'.

Zowel van de autochtone Lombokkers die in 1998 meededen aan de TCP als van de autochtone Lombokse leerlingen van de De Bruijne enquête zei ruim tachtig procent Kerst te vieren. Bij Sinterklaas liggen de cijfers rond de zestig procent. Eén autochtone leerling uit Lombok gaf aan thuis het Suikerfeest te hebben gevierd: hij had cadeautjes gekregen. Van wie die cadeautjes afkomstig waren, is helaas niet bekend. Een buurtgenootje gaf aan tijdens de ramadan een paar dagen meegevast te hebben. In deze bijdrage zullen we bekijken of dergelijke toe-eigeningsprocessen zich ook voordoen bij de Turkse en Marokkaanse Lombokkers waar het de viering van Sinterklaas en Kerst betreft.⁴

Een opvallend kenmerk van vrijwel alle gesprekken over de kalenderfeesten in de decembermaand was dat er door de allochtone informanten direct gezocht werd naar parallellen tussen enerzijds de Nederlandse, en anderzijds de Turkse en Marokkaanse feesten.⁵ Zo vergeleek een Marokkaanse informant het Suikerfeest met Sinterklaas, en het Offerfeest met Kerst: "Er gebeurt weinig met Sinterklaas, maar met Kerst worden nieuwe kleren gekocht, en gaat men uit eten, toch?" Een andere informante verwees naar aanleiding van de vraag of er bij het Suikerfeest ook liedjes werden gezongen naar de recitaties uit de Koran, een associatie die ook terug te vinden is bij een Surinaams-islamitische informant van de TCP. Soms ging men uit van een parallellie zonder zich af te vragen of die parallellie ook in de

⁴ Voor het begrip toe-eigening, zie Frijhoff 1997.

⁵ Dit is een algemeen verschijnsel in dialogen over de multiculturele samenleving. Zie: Baumann 1996, 179-180.

ogen van anderen bestond. Dit was bijvoorbeeld het geval bij een Turkse informant, die vertelde dat hij zijn kinderen (hij heeft een zootje van zes) “net als bij het Suikerfeest” altijd netjes gekleed voor Sinterklaas naar school stuurde. We zullen zien dat de feesten ondanks de (veronderstelde) parallellie echter allerminst inwisselbaar zijn.

De kerstboom

In december 1998 sprak ik in het Volksbuurtmuseum met Ahmet en Mehmet, twee Turkse mannen van rond de veertig. Ik vroeg hen naar hun ideeën over de ramadan (Mehmet vast wel, Ahmet niet), over Sinterklaas en over Kerstmis. Volgens Ahmet kopen tegenwoordig veel Turkse families een kerstboom. “Niet iedereen natuurlijk, zoals Nederlanders, maar sommige wel. Ik heb twee zwagers in Rotterdam, en zij hebben allebei een kerstboom. En mooie lampjes, kaarsen, en mooie versieringen.” In een reportage uit 1994 over de viering van Kerstmis door allochtonen wordt hetzelfde beeld geschetst; onder Turken zou het vrij gewoon zijn om thuis een kerstboom te hebben staan. Onder Marokkanen zou het daarentegen, aldus de reportage, veel ongebruikelijker zijn. Vooral in Arabisch sprekende gezinnen zou er vaak bewust voor worden gekozen om de Nederlandse feesten links te laten liggen.⁶

Kijken we naar de 24 Turkse Lombokkers en de 31 Marokkaanse Lombokkers die de De Bruijne enquête hebben ingevuld, dan lijkt dit beeld niet te kloppen. Niet één van hen had een kerstboom thuis. Als we de groep uitbreiden tot alle tachtig Turkse en 94 Marokkaanse leerlingen van het De Bruijne Lyceum verandert het beeld nauwelijks: bij slechts één Marokkaanse leerling stond er een kerstboom thuis. Een enkeling had wel een cadeautje gekregen met Kerst, maar daar was het dan ook bij gebleven. Kerstmis wordt wel gewaardeerd en leuk gevonden, maar dat betekent nog niet dat het ook gevierd wordt. Net als bij de wat oudere informanten, luidde het commentaar van de meeste Turkse en Marokkaanse leerlingen die geïnterviewd werden: “Kerstmis heeft toch een religieus aspect.”

⁶ Erikli en Witte 1994.

Het is zeker niet zo dat Kerstmis ongemerkt voorbij gaat. Bij veel Marokkaanse en Turkse buurtbewoners komt de kerstsfeer in de vorm van een kerststukje of een kerstpakket het huis binnen. Die kerststukjes verdwijnen dan niet in de prullenbak of in een donkere kast, maar worden in de woonkamer neergezet. Zo heeft in een enkel Turks interieur zelfs een kerststalletje een plaats gekregen. Van de kerstpakketten worden alleen de etenswaren die niet *halal* zijn (en eventueel de alcoholische dranken) weggeven aan burens of bekenden.

Kerstmis komt het huis niet alleen indirect, via kerststukjes en kerstpakketten binnen, maar ook direct, doordat kinderen zelf het initiatief nemen om het huis te versieren. Een Marokkaanse leerlinge van het De Bruijne Lyceum vertelt hoe zij ieder jaar haar eigen kerstsfeer creëert: “Onze kamer is wel versierd. Ook mijn kamer. Dan doe ik de ramen met nepsneeuw. Ik heb een klein kerstboompje en dat zet ik dan op mijn bureau. En mijn broertjes kamer is dan ook helemaal versierd.”

In het uitzonderlijke geval dat er wél een kerstboom in huis komt, gebeurt dit niet “gewoon voor de gezelligheid”, maar uitsluitend voor de kinderen, zo blijkt uit het commentaar van dezelfde Marokkaanse leerlinge, die haar jongere broertje opvoert als een jongetje dat “geloofd in de kerstboom” of “geloofd in Kerstmis”, zoals veel autochtone kinderen in Sinterklaas geloven: “Mijn moeder deed het soms [een kerstboom neerzetten], maar mijn broertje wordt ook ouder en hij gelooft er nou niet meer in.” Een mede-scholier, ook afkomstig uit een Marokkaans gezin, zegt ongeveer hetzelfde, op een wat omslachtiger manier: “Ik heb een klein zusje van zeven, en die vindt het wel leuk om Kerst te vieren, maar als zij ouder is en er niet meer zoveel belangstelling voor toont, dan staat er soms nog wel een kerstboom en cadeautjes, maar niet echt meer. Afgelopen jaar hebben we wel een kerstboom gedaan, maar aankomend jaar doen we denk ik geen kerstboom, maar wel cadeautjes enzo, en gezellig mensen en familie enzo.”

Ook in de antwoorden van volwassenen op vragen over de kerstboom wordt altijd naar de kinderen verwezen. Zo bij Adil, een jonge Marokkaan die getrouwd is met een Nederlandse vrouw. Ieder jaar staat er bij hem een kerstboom in de kamer, met daaronder cadeautjes van en voor de kinderen. Zijn vader associeert de boom direct met het christelijk geloof. Op zijn opmerking “Wat doe je nou?”

Waarom zet je een kerstboom neer? We zijn geen christenen!” zou Adil hebben geantwoord: “Dit is gewoon een boom! De kinderen vinden het leuk.”

In Lombok bevinden zich, zoveel kunnen we wel vaststellen, weinig kerstbomenbezitters onder de Turkse en Marokkaanse gezinnen. Keren we nu terug naar de in het begin van deze paragraaf aangehaalde impressies, dan rijst de vraag hoe het komt dat beeldvorming en realiteit zover uit elkaar liggen. Voor wat de Turken betreft, ben ik geneigd te veronderstellen dat we hier behalve met de vrees om als weinig modern, of weinig Europees over te komen,⁷ onder andere te maken hebben met een projectie van de situatie in Turkije op die in Nederland. Voor veel Turken is de kerstboom namelijk een vertrouwd verschijnsel; in Turkse warenhuizen staan rond de Kerst grote kerstbomen. Ook de kerstman is er bekend: in sommige gezinnen komt hij onder de naam Noel Baba met oudjaar cadeautjes brengen.⁸ Tegen die achtergrond zal de aanwezigheid van een kerstboom in Turkse huishoudens niet zoveel verbazing wekken en dus relatief snel als ‘iets gewoons’ worden gezien, ongeacht het aantal Nederlands-Turkse huishoudens met een kerstboom. Bij het zien van één boom denkt men al snel met een trend te maken te hebben.

⁷ Bij mijn veldwerk bespeurde ik deze vrees veel minder bij mijn Marokkaanse informanten. De Turken die ik in Lombok sprak, benadrukten telkens dat de meeste Turken er een veel modernere, Europesere levensstijl op nahouden dan Nederlanders denken. Mogelijk deden zij dit ook om zich tegenover mij als onderzoeker duidelijk te onderscheiden van hun Marokkaanse buurtgenoten. Zie over de houding van de Turkse Lombokkers tegenover de Marokkaanse Lombokkers ook: Dibbits 2000. Baumann verwijst in Baumann 1992 naar een onderzoek van Alibhai 1987 onder Punjab-families, waarin kinderen de verhalen over de kerstviering bij hun thuis grootser maken dan die in werkelijkheid is, om te voorkomen dat hun ouders worden gezien als ‘achterlijk’, traditioneel of gemeen.

⁸ Zie ook Yerli 2000, 38: ‘In Turkije is het helemaal een gekke boel, want doordat de bevolking merendeels moslim is, vieren ze daar geen Kerstmis, maar diezelfde kerstman komt met oudjaar pakjes brengen. Dat was ik thuis altijd gewend: om 00.00 uur ’s avonds pakten we onze cadeaus uit, en als kind geloofde ik dat die van de kerstman kwamen! Totdat ik in Nederland kwam wonen. Nu vier ik Sint-Nicolaas op 5 december, 25 december en 31 december.’

Voor de meeste Marokkanen, en zeker voor diegenen die op het platteland zijn opgegroeid, is de kerstboom daarentegen juist een nieuw verschijnsel. Marokkaans-Nederlandse gezinnen die overgaan tot de aanschaf van een kerstboom zullen juist daarom op meer verbaasde reacties kunnen rekenen. Over de werkelijke aantallen zegt dit echter nog niets. Het zou zelfs weleens zo kunnen zijn dat juist Marokkanen in de praktijk eerder overgaan tot de aanschaf van een kerstboom, of het nu voor de kinderen is, of voor ‘de gezelligheid’. We zien dat zij ook op andere terreinen in vergelijking met veel Turken sneller overgaan tot de toe-eigening van elementen uit ‘de’ Nederlandse cultuur.

Met Sinterklaas hebben de Marokkaanse gezinnen in Lombok in elk geval aanmerkelijk minder moeite dan de Turkse gezinnen; een kwart van de Marokkaanse Lombokkers gaf in de enquête van het De Bruijne Lyceum aan iets met Sinterklaas te hebben gedaan, tegenover één achtste van de Turkse Lombokkers. Kijken we naar de school als geheel, dan krijgen we dezelfde cijfers.⁹ Bij de TCP gaf tweevijfde van de Marokkaanse Lombokkers en eenvijfde van de Turkse Lombokkers aan Sinterklaas te hebben gevierd.

Schoen zetten

Net als Kerstmis wordt het Sinterklaasfeest in de meeste Turkse en Marokkaanse gezinnen uitsluitend gevierd zolang de kinderen klein zijn. Zodra de lagere schooltijd voorbij is, houdt men in de meeste gezinnen ook de viering thuis voor gezien. Geloven dat Sinterklaas echt bestaat, doen de meeste Turkse en Marokkaanse kinderen dan overigens al lang niet meer. Anders dan veel van hun Nederlandse leeftijdgenootjes, weten zij al vaak op hun derde of vierde dat Sinterklaas niet echt bestaat.¹⁰

⁹ Waarbij er een verschil is tussen de Marokkaans-Arabischtalige en de Berbers-talige gezinnen: van de Marokkaans-Arabischtaligen deed twintig procent thuis iets aan Sinterklaas en van de Berbers-sprekenden 27 procent.

¹⁰ Volgens de islam is het verboden om onwaarheden te vertellen en dus wordt het door sommige moslims ook als afkeurenswaardig beschouwd om kleine kinderen voor te houden dat Sinterklaas echt bestaat. Ook het maken van 1 april grappen wordt door sommige moslims om religieuze redenen afgekeurd.

Sinterklaas valt in Nederland moeilijk buiten de deur te houden. Niet alleen komen kinderen thuis met verhalen over het Sinterklaasfeest op school, in het buurthuis en in de speeltuin, zij worden zodra ze in de hoogste klassen van de basisschool zitten ook geacht thuis een surprise en een gedichtje voor een klasgenootje te maken. En ze leren sinterklaasliedjes. Juist aan het zingen van die liedjes wordt door met name Turkse ouders veel aandacht besteed. Bij de Turkse Siebel was het de moeder die haar dochter bij het schoenzetten altijd toeriep: 'Ja, je moet wel zingen!' Mehmet, vader van twee kleine kinderen, vertelt dat bij hem thuis extra goed wordt geoefend omdat zijn kinderen anders op school de liedjes niet kunnen meezingen en zich schamen voor hun klasgenoten. Om te voorkomen dat de kinderen zich buitengesloten voelen, wordt er dus een schepje bovenop gedaan.

In de meeste gezinnen blijkt bij nadere beschouwing de viering van het Sinterklaasfeest zich behalve tot het oefenen van liedjes doorgaans te beperken tot één, hooguit twee belangrijke rituelen. Het eerste ritueel is 'het schoenzetten', een ritueel dat in de meeste autochtone gezinnen slechts geldt als een soort voorbereiding op de eigenlijke pakjesavond. Yamila, een Marokkaanse leerling uit de derde klas van het De Bruijne Lyceum, vertelt over Sinterklaas: "Vroeger, toen we nog geloofden, vierden we het op school, en thuis. Met de schoen, maar niet echt met een bedoeling."¹¹

Het zijn niet altijd de ouders die voor het ritueel van het schoenzetten zorgen; in het gezin van de Marokkaanse Badir was het een oudere zus die een jonger zusje's ochtends verraste door een cadeautje in een van haar schoenen te leggen.

In gezinnen waar niemand vertrouwd is met het schoenzetten, kunnen verrassende veranderingen in het ritueel plaatsvinden. Een Marokkaanse Lombokse van een jaar of acht vertelde – overigens zonder dit zelf te presenteren als een opzienbarende mededeling –

¹¹ Het aantal cadeautjes dat kinderen in hun schoen vinden, kan sterk variëren al naar gelang het aantal kinderen dat een schoen zet. Een Marokkaanse leerlinge uit de onderbouw van het De Bruijne Lyceum vertelt: "Mijn ouders doen het [schoenzetten] nog wel voor mijn broertje. Ik leg mijn schoen niet hoor, alleen mijn broertje zet de schoen. Eerst deden we het ook met mijn zusje en mij, toen kreeg ieder ongeveer twee cadeautjes, maar nu krijgt mijn broertje heel veel cadeautjes, omdat hij nog de enige is."

dat zij met de laatste Sinterklaas een lege schoen gezet had en daar de volgende ochtend een wortel in had aangetroffen. Dat dit voorval minder uitzonderlijk is dan men wellicht denkt, zou kunnen worden afgeleid uit een verhaal over het schoenzet-ritueel in een lesmap over 'feesten voor Nederlandse en buitenlandse kinderen'. Het verhaal vertelt over Karima, een Marokkaans meisje dat haar schoen zet, maar er tot haar teleurstelling niets in vindt. Haar moeder blijkt nog nooit van Sinterklaas te hebben gehoord. Zij legt haar dochter uit: 'Ik denk dat het Sinterklaasfeest een feest is voor Nederlandse kinderen. Wij vieren dat feest nooit. Maar wij vieren wel andere feesten, bijvoorbeeld het Kinderfeest, het Suikerfeest, het Offerfeest.¹² Dan hebben wij feest en de Nederlandse mensen niet.' In het verhaaltje vertelt Karima alles aan de juf. Het meisje mag haar schoen zetten in de klas. De volgende dag blijkt er een viltstift in te liggen.¹³

Ik heb de indruk dat, anders dan de TCP en de De Bruijne enquête op het eerste gezicht suggereren, het aantal Turkse en Marokkaanse gezinnen waarin met Sinterklaas 'pakjesavond' wordt gehouden, heel gering is. Het maken van gedichten en surprises is helemaal ongebruikelijk. Slechts van twee Turkse en twee Marokkaanse sinterklaasvierders weten we dat zij 'surprises' hadden gemaakt. Maar zelfs bij die twee gevallen moeten we er rekening mee houden dat zij onder surprises heel iets anders verstonden dan de meeste autochtone Nederlanders. Voor Adil is een surprise gewoon een ingepakt cadeautje:

Louis: Tdiru kadootjes, tdiru h=etta surprise?

['Jullie doen cadeautjes, doen jullie ook surprises?']

Adil: Wah, koll s+i dichtpakken u ka-ndiru fi-hom s-smiyat.

['Ja, we pakken alles in en zetten er de namen op.']

Uiteindelijk is er maar één leerling van wie we weten dat zij op sinterklaasavond zelf iets kreeg, namelijk de Turkse Siebel. Zij kreeg echter geen pakjes, maar – net als andere jaren – wat geld, waarvan ze

¹² In werkelijkheid zou een Marokkaanse moeder bij een dergelijke opsomming nooit het Kinderfeest hebben genoemd. Dit is immers een Turks feest en wordt in Marokko niet gevierd.

¹³ Zie Appel e.a. 1998.

snoep en haarspeldjes kocht. sinterklaascadeautjes – pepernoten, een chocoladeletter en een agenda – had ze al eerder gekregen, en wel in haar schoen.

Het ritueel van het schoenzetten speelt zich doorgaans af in de gang, net achter de voordeur (bij het in de meeste Turkse en Marokkaanse woningen aanwezige schoenenrek). Het tweede sinterklaasritueel waar veel Turkse en Marokkaanse gezinnen in Lombok vertrouwd mee zijn, speelt zich letterlijk op de grens tussen de private en publieke ruimte af. Bij dit ritueel spelen de burens een belangrijke rol. Op de dag van het Sinterklaasfeest leggen zij wat lekkers of cadeautjes voor de deur, bellen aan en rennen hard weg. Verschillende informanten konden hier uit eigen ervaring over vertellen. Bij Rachid en Fatima lagen er chocoladeletters en een gedichtje. Badir was de buurman zelfs voor: hij had samen met zijn vijftienjarige broer cadeautjes gekocht, had deze bij buurman op de stoep gelegd en was vervolgens snel weggerend. De buurman deed daarop het zelfde voor de jongens. De zus van Badir legde het ritueel van het uitpakken van de pakjes op video vast. Tenminste één cadeau ging vergezeld van een sinterklaasgedicht, namelijk het cadeau dat Badir voor zijn broer had gekocht.¹⁴

Bij sommige buurtbewoners komt er een buurman verkleed als Sinterklaas de drempel over en brengt hij een bezoekje. Zo ook bij een 26-jarige Marokkaanse vrouw uit Nador die op haar achtste in Nederland is komen wonen. Haar ouders zouden nooit zelf het initiatief hebben genomen om iets aan Sinterklaas te doen, vertelt zij, maar tegen een bezoek van Sinterklaas hadden zij geen enkel bezwaar.

Dergelijke bureneninitiatieven zijn zeker niet uitzonderlijk. In de wijk nemen rond sinterklaastijd verschillende Nederlandse Lombokers het initiatief om hun Turkse en Marokkaanse straatgenoten bij het Sinterklaasfeest te betrekken. Sommige van die initiatieven zijn incidenteel, anderen vinden jaarlijks plaats. In Lombok is Sinterklaas veel meer dan Kerstmis een feest met allerlei rituelen, waaraan buurt-

bewoners kunnen meedoen (of waarbij ze kunnen toekijken). Bij het ook door veel allochtone kinderen bezochte Bankaplein wordt ieder jaar Sinterklaas gevierd met een bezoek van een heuse Sinterklaas en in het verleden kwam er ieder jaar een Sinterklaas te paard de wijk doorrijden.

Een geheel openbaar en gratis (door de Europese gemeenschap gesubsidieerd) Sinterklaasfeest vond in 1998 plaats in het volksbuurtmuseum. Zoals het affiche al aankondigde, kwam Sinterklaas – gespeeld door de voorzitter van het Turkse oudercomité – voor deze gelegenheid aan de kinderen uitleggen dat hij eigenlijk afkomstig is uit Turkije. De komst van deze Turkse Sinterklaas was nadrukkelijk bedoeld om het Sinterklaasfeest voor de allochtone kinderen in de wijk aantrekkelijker te maken. Onder het publiek bevonden zich naast de vaste autochtone volksbuurtmuseum-bezoekers ook enkele Turkse en Marokkaanse kinderen met hun ouders.

Hoe de verhoudingen in de wijk liggen in circuits waar geen sprake is van gerichte ‘multiculturele’ initiatieven, wordt wellicht nog het duidelijkst als we kijken naar het publiek bij de jaarlijkse Sinterklaasfeesten van de straatverenigingen. Bij de viering in de Bandoengstraat is in 1998 één Turks gezin aanwezig in een gymzaal vol met autochtone kinderen en hun ouders. In de Riouwstraat zal het beeld niet heel anders zijn geweest: in 1999 telde de straatvereniging niet meer dan twee allochtone leden, namelijk twee Marokkaanse tienerzusjes.

Suikerfeest

De kerstboom komt bij vrijwel geen enkel Turks of Marokkaans gezin het huis in en er wordt zelden op sinterklaasavond pakjesavond gehouden. Bij Sinterklaasfeesten in het publieke domein zijn wel enkele Marokkaanse en Turkse gezinnen uit de wijk aanwezig, maar in de privésfeer gebeurt er weinig, en zeker niet op initiatief van de ouders. Maar dit betekent niet dat er geen sprake is van culturele dynamiek op het gebied van de feestcultuur. Om de werkelijk ingrijpende veranderingen op het spoor te komen, moeten we de blik verleggen naar de feesten van de ‘eigen groep’.

Kijken we naar de antwoorden op de vragen over het Suikerfeest in de De Bruijne enquête, dan is er op het eerste gezicht weinig

¹⁴ De rol van de directe burens is ook bij andere feesten zichtbaar. Met Asjoera bijvoorbeeld brengen veel Turkse gezinnen volgens traditie bij zeven huishoudens in de buurt soep rond.

opzienbarends te zien: alle Turkse en Marokkaanse leerlingen uit Lombok vierden het Suikerfeest aan het eind van de ramadan. Nage-noeg iedereen legde bezoekjes af, de meeste leerlingen kregen nieuwe kleren, en het overgrote deel van de leerlingen kon rekenen op wat snoepgoed.

Interessant is echter dat ongeveer zeventig procent van alle scholieren aangaf met het Suikerfeest cadeautjes te hebben gekregen. Dit is een hoge score. Het geven van cadeautjes met het Suikerfeest is in Marokko en Turkije namelijk niet gebruikelijk. Het is denkbaar dat sommigen in werkelijkheid geen cadeautjes, maar geld hebben gekregen om zelf een cadeautje te kopen. Een gericht onderzoek zou daar meer duidelijkheid in kunnen geven. Daarbij zou dan niet alleen naar het soort geschenk, maar ook naar de schenker moeten worden gekeken. Krijgen kinderen cadeautjes van hun ouders én van sommige oudere verwanten, zoals het geval was bij een van de jonge Marokkaanse gezinnen die aan de TCP meededen? En hoe representatief is het geval van een Marokkaanse jongen die van zijn broer vijftig gulden en van zijn zus 25 gulden kreeg? Het zijn bedragen die ook wel door andere informanten werden genoemd, waarbij McDonald's naar voren kwam als favoriete plek om het geld te besteden. Alleen een groter opgezet onderzoek zou meer zicht kunnen geven op de representativiteit van deze gegevens.

Kijken we alleen naar de leerlingen uit Lombok, en maken we onderscheid tussen de verschillende groepen, dan valt op dat bijna driekwart van de Marokkaanse Lombokkers het Suikerfeest met cadeautjes vierde, tegenover vijftig procent van de Turkse Lombokkers.

Opnieuw lijken de Marokkanen zich dus te onderscheiden van de Turken door een meer 'innovatieve' houding. Waar het de aanschaf van nieuwe kleren betreft, scoren de Berberstalige leerlingen opmerkelijk hoog: ruim 98 procent van de Berberstalige leerlingen, 88 procent van de Marokaans-Arabisch sprekende leerlingen en 85 procent van de Turkse leerlingen had in 1999 nieuwe kleren voor het Suikerfeest gekregen. Waar de meeste Berbergezinnen in Marokko het Suikerfeest alleen met een uitgebreid ontbijt vieren, krijgen zij in Nederland vrijwel allemaal cadeautjes en nieuwe kleren.

Terwijl in Marokkaanse gezinnen mogelijk de geschenken een belangrijker rol spelen dan in het land van herkomst, lijkt het feest in

Turkse gezinnen geleidelijk aan ook een ander, zo men wil 'Nederlandser' karakter te krijgen. Zo laat de dertiger Hasan heel bewust het traditionele ritueel van het handkussen achterwege: 'Ik geef mijn neefjes en nichtjes met het Suikerfeest wel geld, maar zonder dat ze mijn hand kussen.'¹⁵

Een mooi voorbeeld van de toe-eigening van het meer symmetrische geschenkritueel zoals dat zich in het naoorlogse Nederland rond het Sinterklaasfeest heeft ontwikkeld, biedt het verhaal van Serpil, een Turkse leerlinge van het De Bruijne Lyceum, over de viering van het Suikerfeest bij haar thuis. "Dit jaar gaan we lootjes trekken, in de familie, dat is dan onze familie apart, die gaat lootjes trekken en zij gaan apart lootjes trekken en dan komen we bij elkaar en dan gaan we allemaal cadeautjes uitpakken. En je moet er ook een versje bij maken. Het is eigenlijk net Sinterklaas, maar je doet het dán, bij de ramadan. Wij dachten deze keer: iedereen moet ook een gedicht doen." Serpil vertelt verder: "Bij ons zijn die gedichtjes meer een beschrijving van die persoon. Ook een beetje plagerig. Ik heb mijn moeder getrokken en daar ga ik ook een versje bij maken. Zij is gewoon gek van het schoonmaken. Dan gaat ze allemaal middelen bij elkaar doen, een keer heeft ze soda en WC-eend bij elkaar gedaan, toen is het ontploft. Ik heb zoiets van, ik ga daar mee wat maken, echt iets eigenaardigs van die persoon."

Vraag is natuurlijk hoe met name onder ouderen tegen dergelijke veranderingen wordt aangekeken. Een oudere Turkse wijkbewoonster wiens man actief bij diverse activiteiten in de wijk betrokken is, keurt het lootjes trekken met het Suikerfeest resoluut af: "Dat hoort niet, dat hoort niet bij ons geloof." Ook een kerstboom komt bij haar het huis niet in, al erkent ze dat de kinderen dat misschien wel leuk hadden gevonden.

Wat kunnen we nu met deze gegevens? Wanneer we de onderzoeksresultaten die betrekking hebben op het Suikerfeest in hun context proberen te plaatsen, is het mijns inziens zinvol om ook enige aandacht te besteden aan de sociale netwerken van Marok-

¹⁵ Hasan was, dat moet hier wel worden aangetekent, één van de weinige Turkse informanten die zei niet te vasten tijdens de ramadan. Ook in een aantal andere opzichten lijkt hij binnen de Turkse gemeenschap in Lombok een uitzonderingspositie in te nemen.

kaanse en Turkse gezinnen in Lombok. Zowel bij de Turkse als Marokkaanse gezinnen zien die netwerken er anders (meer ‘Nederlands’) uit dan in het land van herkomst, en dus, zo zou ik hier willen stellen, veranderen ook de geschenkrituelen. Waar in Turkije en Marokko zelf het Suikerfeest drie dagen duurt en een grote kring van verwanten en familieleden wordt bezocht, worden hier slechts een paar bezoekjes afgelegd. Soms is dat omdat er eenvoudigweg niet veel familie in de buurt woont. De tienjarige Turkse Nalan bezoekt bijvoorbeeld (bij gebrek aan meer naaste verwanten in de buurt) de moeder van haar vriendinnetjes of een vriendin van haar moeder. Adil, gehuwd met een Nederlandse en vader van drie kinderen, nodigt zijn vader bij hem thuis uit en ontvangt met het Suikerfeest verder alleen wat vrienden en bekenden. Khadisja en Saida vertellen dat er soms familie en vrienden naar hun toe komen, en dat zij soms zelf bij anderen op bezoek gaan. Dit zijn niet alleen familieleden, maar ook de burens en mensen uit de straat. Sommige gezinnen reizen af naar Duitsland of Frankrijk om daar familie te bezoeken. Zij zijn dan vanzelfsprekend veel tijd kwijt aan reizen, en bezoeken daarvoor automatisch een kleiner aantal mensen.

Het aantal bezoekers dat iemand op het Suikerfeest ontvangt, geldt weliswaar als een soort graadmeter voor het aanzien dat die persoon binnen de gemeenschap geniet, maar kent ook haar keerzijde: het onderhouden van een groot netwerk van verwanten neemt veel tijd in beslag. En juist die keerzijde wordt hier sterker ervaren, ook omdat het maatschappelijk leven minder is ingesteld op een feest als het Suikerfeest. Het ‘gewone’ leven gaat gewoon door, en mensen moeten na één vrije dag weer aan het werk. Illustratief in dit verband is een gesprek tijdens een *iftar* (dit is de maaltijd die men tijdens de vastenmaand ramadan na zonsondergang eet) in het Volksbuurtmuseum tussen een Turkse en een Marokkaanse mevrouw over de sociale verplichtingen tijdens de ramadan. Nadat beiden uitvoerig hebben laten weten hoe druk zij het hebben en hoeveel bezoek zij moeten ontvangen, zeggen ze eenstemmig dat het maar eens afgelopen moet zijn met al dat koken en eten en al die feestelijkheden in de ramadantijd: “Laat die mannen maar in de moskee blijven!” luidde de conclusie van de Marokkaanse.

Het komt mij voor dat de meeste Turkse en Marokkaanse families in plaats van over te gaan tot de huiselijke viering van Kerst en Sin-

terklaas, hun eigen feesten aanpassen. Met het kleiner worden van de netwerken vindt er een verandering in het consumptiepatroon plaats: er komt ruimte voor een geschenkcultuur waarbij kinderen net als hun Nederlandse leeftijdgenootjes op feestdagen een paar grotere cadeau’s van hun naaste familieleden krijgen en niet een heleboel kleine (snoep) van een grote kring deels verre verwanten. Het hoeft niet per definitie het Suikerfeest te zijn dat zich tot cadeautjes-feest zal ontwikkelen, al ligt het wel voor de hand, gezien de datum waarop dit feest in de komende jaren zal vallen: in 2002 zal het Suikerfeest zelfs precies op 5 december plaatsvinden.

Is het niet het Suikerfeest dat uitgroeit tot een pakjes-feest, dan zou het weleens de Marokkaanse versie van het asjoerafeest kunnen zijn, een vastendag waarop in sommige streken in Marokko kinderen een klein cadeautje krijgen. In de reeds genoemde lesmap voor de lagere school wordt hier expliciet op ingespeeld; het asjoerafeest wordt in de map apart behandeld in het kader van het didactische thema ‘schenken’ aan de hand van een verhaaltje waarin een vader na een bezoek aan de moskee voor zijn zoontje een trommel en voor zijn dochter een pop koopt.¹⁶

In Turkije wordt Asjoera niet met cadeautjes gevierd. Het zou interessant zijn om te onderzoeken of sommige Turkse gezinnen zich wellicht een andere feestdag als een nieuw, ‘neutraal’ cadeautjes-feest toe-eigenen. Nog meer dan het – vooral in het publieke domein gevierde – Turkse Kinderfeest leent Valentijnsdag zich hier misschien wel voor, ook al is dat feest in de beleving van veel mensen vooral een feest voor geliefden.¹⁷ Of geven zij er de voorkeur aan om kinderen af en toe ‘zomaar’ een cadeautje te geven, zoals bij de tienjarige Nalan uit de Bandoengstraat het geval was? Zij toonde rond sinterklaastijd trots haar nieuwe step. Het was geen sinterklaascadeau

¹⁶ Asjoera is vooral voor soennitische moslims een feestdag; de shiïeten hebben ooit op Asjoera een verschrikkelijke nederlaag geleden en daarom mag er bij deze groep op die dag niet gefeest worden.

¹⁷ De Turkse middelbare scholiere Emine kreeg van haar moeder met Valentijnsdag een mobiele telefoon. Haar broertje kreeg niets, want die had al een mobiele telefoon.

en ook geen geschenk omdat ze probeerde te vasten.¹⁸ Nee, ze had de step 'zomaar' gekregen.

NB Met het oog op de privacy van de betrokkenen zijn alle namen in dit stuk veranderd.

¹⁸ Sommige kinderen krijgen cadeaus als ze voor het eerst meedoen met de ramadan. Daarbij lijkt er een strakke leeftijdsgrens te worden aangehouden. De Turkse Siebel vertelt dat haar broer een cassette recorder met een CD speler had gekregen omdat hij het helemaal had volgehouden. 'Dat was wel geinig. Maar nou ben ik een beetje te oud om iets te krijgen. Ja, ik denk dat ik wel iets krijg, bloemen ofzo, omdat ik het heb volgehouden.'

Het De Bruijne Lyceum

Het Dr. F.H. de Bruijne Lyceum is een Interconfessionele school (RK/PC) voor VMBO/MAVO, HAVO, Atheneum en Gymnasium. De school ligt aan de Koningsbergerweg, direct grenzend aan Lombok Transvaal.¹

Op het moment dat de schoolgids voor het cursusjaar 2000-2001 werd gemaakt telde de school 846 leerlingen. Volgens de officiële Cumi-normen² die door de overheid gehanteerd worden waren er in dat jaar 213 (25,2%) allochtone leerlingen ingeschreven. Deze leerlingen waren oververtegenwoordigd in de lagere klassen en op VMBO/MAVO-niveau en ondervertegenwoordigd in de hogere klassen en op het vwo. Het aantal allochtone leerlingen neemt snel toe (getuige de oververtegenwoordiging in de lagere klassen) en de tendens is dat de allochtone leerlingen hun aanvankelijke achterstand snel inlopen. Er is steeds meer sprake van doorstroming naar de hogere opleidingsniveaus.

In het najaar van 1999 heeft een TCULT-delegatie contact gelegd met de school. Eén van de conrectoren was de contactpersoon voor de TCULT-onderzoekers. Vanaf het schooljaar 1999-2000 is binnen of via de school een groot aantal grote en kleinere onderzoeken uitgevoerd onder de leerlingen. In veel van de essays in dit boek komen de school en de onderzoeken die daar zijn uitgevoerd ter sprake. Het grootste onderzoek, waarnaar veelvuldig wordt verwezen, is de zgn. enquête. Deze enquête is afgenomen in de vorm van een vragenlijst die door alle 739 op dat

moment (oktober 1999) aanwezige leerlingen is ingevuld. Er werd gevraagd naar de talen die de leerlingen spreken, thuis en met vrienden, gebruik en kennis van jongerentaal,³ en naar een grote verscheidenheid aan culturele zaken, zoals geloof, kennis van verhalen en moppen, muziekvoorkeur, etc. Naast de enquête is er ook kleinschaliger onderzoek uitgevoerd. Verschillende onderzoekers hebben met groepjes of individuen gesprekken gevoerd, geobserveerd of opnames gemaakt. Veel van die individuen en groepjes zijn gevonden doordat leerlingen in de enquête hadden aangegeven bereid te zijn mee te doen aan vervolgonderzoek.

¹ Informatie over de school is ook te vinden op www.de-bruijne.nl.

² Cumi's: leerlingen waarvan beide ouders of voogden afkomstig zijn uit Griekenland, Italië, voormalig Joegoslavië, Kaapverdië, Marokko, Portugal, Spanje, Tunesië, Turkije, dan wel wier ouders beide de desbetreffende nationaliteit bezitten; leerlingen die behoren tot de Molukse bevolkingsgroep, leerlingen die behoren tot de Surinaamse, Antilliaanse of Arubaanse bevolkingsgroep en die nog geen 4 schooljaren onderwijs in Nederland hebben gevolgd; leerlingen die behoren tot de zigeuners of woonwaggebewoners; anderstalige leerlingen afkomstig uit een land buiten Europa die het basisonderwijs niet geheel in Nederland hebben gevolgd; leerlingen afkomstig uit de Oosteuropese landen m.u.v. leerlingen uit de voormalige DDR voorzover deze nog geen 2 jaren onderwijs in Nederland hebben gevolgd.

³ Weerkamp (2000) bespreekt jongerentaal op basis van de enquêteresultaten.

Uit de enquête kwam naar voren dat 32,5% van de op die dag aanwezige leerlingen thuis een andere taal spreekt naast of in plaats van Nederlands. Wanneer allochtonen gedefinieerd worden naar thuistaal (anders dan of naast Nederlands) blijkt dus een hoger percentage leerlingen allochtoon te zijn dan wanneer het Cumi-criterium wordt gehanteerd.

De sfeer in de school is goed te noemen. Hoewel er wel eens spanningen zijn, met name tussen etnische groepen, is de schoolleiding er totnogtoe in

geslaagd werkelijke botsingen te voorkomen. De school heeft veiligheid hoog in het vaandel staan. Veel leerlingen die we hebben gesproken vinden dat dat merkbaar is. In 1999 heeft de school de Tolerantieprijs van de Gemeente Utrecht gekregen wegens de inspanningen die de school zich getroost heeft om de verdraagzaamheid binnen de schoolmuren te vergroten en behouden.

JACOMINE NORTIER